

Бойко Н.Л.

Інститут соціології НАНУ, кандидат соціологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу соціальної психології

РИЗИКИ ТА ПАРАДОКСИ ЦИФРОВОЇ ТЕХНОЛОГІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ

Досліджуються особливостей реалізації цифрових засобів сучасного соціального контролю. Окреслюються імовірні ризики та парадокси цифрової технологізації соціального контролю в сучасному суспільстві.

***Ключові слова:** цифрові технології, технічні засоби, соціальний контроль*
Исследуются особенностей реализации цифровых средств современного социального контроля. Очерчиваются вероятные риски и парадоксы цифровой технологизации социального контроля в современном обществе.

***Ключевые слова:** цифровые технологии, технические средства, социальный контроль*

Investigated features of realization of digital facilities of modern social control. Credible risks and paradoxes of digital technologization of social control is outlined in modern society.

***Keywords:** digital technologies, hardwares, social control*

Актуальність. Сучасне суспільство все більше потрапляє під “тиск” новітніх цифрових технологій, які починають регулювати людську поведінку, впливаючи на зміни світогляду, ціннісно-нормативну систему, кардинально коригуючи процеси соціальної взаємодії в суспільстві. Такі революційні зміни безсумнівно коригують усі соціальні процеси в суспільстві, у тому числі й процеси реалізації сучасного соціального контролю, як складової системи соціальної регуляції. Застосування цифрових засобів контролю привносить в систему соціальної регуляції поведінки певні ризики та парадокси, які, імовірно, ще не усвідомлюються суспільством, проте можуть мати як миттєві, так і пролонговані у часі наслідки, які не завжди можуть носити позитивний, демократичний характер перебігу. Удосконалюючи систему сучасного соціального контролю за допомогою новітніх цифрових технологій та вирішуючи, в такий спосіб, проблему підвищення його якості та об’єктивності, суспільство постає перед іншими проблемами, які детермінуються їх застосуванням. Наскільки можна довіряти такому контролю? Чи існують шляхи уникнення такого контролю? Які не передбачувані наслідки його застосування можливі? Поява, невинний розвиток і проникненням сучасних цифрових технологій в усі сфери сучасного життя особистості та, пов’язана з цим, перманентна технологізація засобів соціального контролю ставлять перед дослідниками все нові й нові задачі, які досі не були на часі.

Метою роботи виступає дослідження особливостей реалізації цифрових засобів сучасного соціального контролю та окреслення

імовірних ризиків та парадоксів цифрової технологізації соціального контролю в сучасному суспільстві.

Сучасна технологізація соціального контролю передбачає залучення до реалізації контрольного процесу таких новітніх цифрових технологій, що увійшли

© Бойко Н.Л. 2013р.

в пересічне життя кожної сучасної людини, як Інтернет, мобільний зв'язок, цифрові телекомунікації, GPS, банківські картки, чіпи, штрихкоди, тощо. В такому сучасному цифровому суспільстві можна говорити про революційну зміну реалізації соціального контролю. Характеризуючи нові особливості соціального контролю, пов'язані з можливістю залучення новітніх технологізованих засобів соціальної взаємодії можна констатувати певні особливості його реалізації. Вартість контролю за одиницю спостереження або за одиницю інформації значно зменшується. Усе більша кількість об'єктів та сфер стає підвладною контролю. Крім того, контролерам, з їх спеціалізованими знаннями і сучасними технічними пристроями, сучасні можливості "збору даних" дозволяють знати про суб'єкта такі речі, які суб'єкти самі про себе не знають. Збільшення можливостей реалізації соціального контролю завдяки новітнім цифровим технологіям, сприяє і його посиленню. Спокуса такого контролю полягає в його простоті, відносній дешевизні і відносній легкості реалізації таких контрольних дій. Сьогодні процес контролю стає більш м'яким, витонченим та менш помітним, проте пронизує усі сфери буття людини, порушуючи й сферу приватності особистості.

Активне долучення владних та державних структур до реалізації контрольних функцій за допомогою новітніх технологій викликає сьогодні активний супротив як окремих громадян, так і громадських структур та організацій, які вказують на втручання держави в особистісний простір людини.

Дійсно сутність усіх новітніх цифрових технологій (і Інтернету, і мобільного зв'язку, і цифрової телекомунікації, і GPS, і банківських карток, чипів та штрихкодів) – це наявність персонального ідентифікатора, який перетворює будь-який пристрій комунікації в канал зворотнього зв'язку, що надає таку інформацію про яку особа навіть не здогадується. Простежуючи "цифровий шлях" людини, зацікавлена структура може дізнатись про людину більше, ніж вона навіть може собі уявити: переключаючи канали цифрового телебачення, ми розповідаємо не тільки про культурні та інформаційні уподобання, але й про політичні пріоритети; відвідуючи еротичні сайти повідомляємо про свої сексуальні уподобання; отримуючи он-лайн консультації у лікарів, одержуючи результати аналізів, навіть просто купуючи ліки в Інтернет-аптеках надаємо інформацію про хвороби

своєї родини; отримуючи консультації юристів, психологів тощо надаємо інформацію, яка може бути використана третіми особами, стати ключем для маніпулювання, нав'язування послуг тощо.

Кожен телефонний дзвінок, дія з кредитною картою, клацання мишею, послання по електронній пошті, відеокамера в місцях торгівлі та електронний ключ готельного номера збирають і передають особисті відомості, які у все більшій мірі збираються, порівнюються, сортуються та зберігаються невідомим і, ймовірно, невпізнаним підрозділом державної служби безпеки і тими, хто хоче щось продати. Як зазначав у 2006 році Говард Рейнольд, "обізнані про обстановку, послуги, що ґрунтуються на місцезнаходженні, діючи через посередників (агентів), ще більше збільшать кількість інформації, яка поступатиме від громадян незабаром. Кількість інформації, що повертається до нас, також зростає із загрозовою швидкістю, і це випробували на власному досвіді усі, кому доводиться витратити час на видалення непрошеної комерційної електронної пошти (так званого спаму)" [1, с. 262-263].

Звичайно можливості новітніх цифрових технологій, за певних обставин, можуть становити неабиякі загрози для особистості, посилюючи канали цифрових витоків через: сервіси обміну файлами, фото та відео-матеріалами; мережеві органайзери; віртуальні офіси; мережеві сервіси управління проектами; блоги та форуми Інтернет-мереж; штрих-коди «миттєвого відгуку» QR; клієнтські бази даних; державні бази обліку; мобільний зв'язок; веб-камери; GPS-навігацію тощо. Серед імовірних наслідків такої "обізнаності" можна назвати такі загрози для особистості, як: шахрайство та маніпулювання; розголошення лікарської, юридичної таємниці; дискредитація; політичні провокації; шантаж; компромат; вплив на свідомість; загрози особистим стосункам з рідними; розкрадання безготівкових коштів тощо.

Не можна не зауважити, що в зв'язку з інтенсивною технологізацією контролю в сучасному суспільстві сьогодні постають вже нові нагальні питання: які наслідки може мати такий процес, наскільки можна довіряти технологічним засобам контролю та чи існують можливості уникнення такого контролю.

Можна з впевненістю зазначити, що застосування такого технологізованого контролю може мати непередбачувані наслідки свого застосування для всіх агентів контрольного процесу. Як розмірковує Г.Маркс, злочинець, який в результаті своїх дій не отримав бажаного, може посилити насилля, як ресурс, який в результаті збільшення докладених зусиль все ж таки допоможе здобути бажаного результату. Г.Маркс здійснив спробу класифікувати такі імовірні наслідки його застосування. Такий аналіз дозволив відстежити певні ризики та парадокси цифрової технологізації

соціального контролю [2]:

Конфлікти цілі (Goal conflicts). На абстрактному рівні це можна уявити як певну напругу між цінностями. Так сучасний тип тюремного покарання є фактором зниження напруги між цінностями опіки та покарання. Проте автоматичний процес, який виключає імовірність неправильного використання повноважень, носить узагальнений характер та може не враховувати певні унікальні, специфічні контексти, які можуть виникати. Наприклад, автоматизовані засоби утримання людей чи тварин, що запобігають їх викраденню, в непередбачуваній ситуації, наприклад при пожежі, можуть ускладнити або й унеможливити імовірність їх порятунку (наприклад, у тюрмі або на конюшні). Кодування інформації підвищує її безпеку, проте збільшує витрати, знижуючи темпи здійснення угоди та підвищує ризики втрати ключів кодування.

Неумисні наслідки (Unintended consequences). Ситуації, що включають неочікувані та небажані наслідки, мають велике поле для аналізу. Можливо вони пов'язані, в першу чергу з тим, що дії таких технологій важко обмежити або перервати. Так, техніка, яка сковає та обмежує підозрюваних або злочинців, може таким же чином вплинути й на контролюючого агента (звуко-хвильові технології, що фізично блокують або порив вітру може спрямувати слизогінний газ в агента, а не об'єкта контролю). Або той факт, що освітлення та лінії підвищення імовірності бачення, що використовуються для посилення якості контролю, можуть водночас допомогти порушнику ідентифікувати жертву або керувати агентом контролю.

Крім того, технологізовані процеси можуть призводити до покарання без ідентифікації підозрюваного. Так, наприклад, охоронні пристрої помешкання, які

передбачають запровадження зброї при незаконному проникненні у дім можуть нанести пошкодження як грабіжнику (порушнику), так і сусідові, який прибіг на прояв шуму в сусідньому будинку.

Можуть існувати і ефекти вторинного порядку. Так, наприклад, посилення технічного контролю вздовж кордону призводить до ефекту воронки, коли іммігранти намагаються перетнути кордон в найбільш небезпечних, проте більш безлюдних зонах, що призводить до підвищення імовірності їх смерті.

Крім того, контрольне втручання, імовірно, може взаємодіяти з іншими умовами, які призведуть до небажаних результатів. Так, наприклад, використання автомобільного авто-шокера в 50 тис. вольт, який має протидіяти крадіжці автомобіля, може спричинити до смерті викрадача, якщо у нього слабке серце або до інших негативних наслідків, які можуть бути відразу після дії шокера непомітні та проявитись через певний проміжок часу.

Заміщення (Displacement). Проблеми заміщення є ключовими в багатьох контрольних взаємовідносинах, де є зіткнення інтересів і де невизначені правила дозволяють використовувати певні ресурси для запобігання або подолання контрольного тиску. Коли технологічне обладнання цілі зменшує шанси здійснення порушення, то це може викликати образу або лють порушника та збільшити насильство, як ресурс, що може бути направлений як на безпосередню важкодосяжну ціль, так і на інші випадкові об'єкти агресії, що стали наслідками образи та люті порушника. Образно кажучи, використання складних біометричних кодів призводить до посилення супротиву порушника та перетворює імовірну крадіжку у відкрите пограбування.

Нейтралізація та ескалація (Neutralization and Escalation). Особи можуть бути дуже вигадливі за потреби уникнення або нейтралізації контрольних заходів. І сучасні технологічні засоби також сприяють їм у вирішенні цих питань. Відбувається “змагання” контролюючих та підконтрольних, що безсумнівно призводить до певної перманентної ескалації, коли все більш витончені та технологізовані засоби захисту сприяють збільшенню вигадливості порушника в цьому протистоянні.

Нав'язування новітніх технологічних рішень можливо, перебільшує імовірні ризики, підвищує підозрілість та недовіру в суспільстві. Або навпаки, формує примарну впевненість у своїй недосяжності та непереможності (невразливість) зогляду на їх вдавану непомітність, занадто заспокоюючи.

Примарна легкість та ефективність, яку пропонують такі засоби контролю може суперечити традиційній свободі, яка захищає ідею розсудливої підозри. Звичайно новітні засоби точні та безпристрасні у своїй сукупній раціональності. Проте не в певному окремому індивідуальному випадку. Сучасні цифрові засоби контролю орієнтовані на пророцтво майбутньої поведінки, проте вони можуть помилятися в оцінці стосовно реальної поведінки.

Слід зазначити, що новітні цифрові засоби, вдосконалюючи систему соціального контролю в її спроможності ідентифікувати та накопичувати, значно розширюють суспільний, громадський контроль, можливо навіть занадто перевантажуючи його. Це звичайно може призводити й до зловживань власника такої інформації, який отримує значний ресурс маневрування та маніпулювання нею, та підвищує залежність від нього зацікавлених осіб. Технічні засоби діють

без адекватної оцінки складності певного конкретного випадку, не здатні до компромісу, неформального розуміння, ігнорування – усіх тих аспектів, які включають моральне, свідоме розуміння. Вони “жорстокі” (не завжди виправдано) та бездушні.

Безсумнівно, можна казати про соціальну прозорість технологізованих засобів контролю. Вони задають суспільству більшу

керованість та передбачуваність. Проте вони менш творчі та динамічні, що робить їх неспроможними в реагуванні на зміну умов.

Якби суспільство орієнтувалось виключно на технічні засоби, то врешті рещт, на наш погляд, воно б опинилось в соціумі відвертих репресій. Це було б суспільство, де люди розглядаються як роботи, а не як творчі індивіди з совістю, самоповагою та власною гідністю, спроможні на створення певних альтернатив своєї поведінки.

Звичайно технологізоване управління має наукове підґрунтя та є дієвим, об'єктивним, нейтральним, універсальним та чесним. Проте усі ці новітні інструменти соціально створені та потребують соціально-суб'єктного інтерпретування, тобто в чистому вигляді є потенційно сумнівні. Вони існують в динамічних взаємозалежних системах, де інтереси, можливо, конфліктують або нерівно представлені та потребують критичного ставлення, подальшого вдосконалення і, можливо, поважно-критичного та морально-свідомого відношення до їх використання.

Враховуючи такі особливості цифрової технологізації контролю в системі соціальної регуляції, можна зазначити, що сучасні інформатизовані наглядаючі технології, за певних обставин, можуть становити загрозу як свободі, так і гідності особи, коли наділяють окрему людину або групу людей владою обмежувати поведінку інших. Дійсно, новітні цифрові технології спроможні підсилити владу, надаючи нові можливості реалізації соціального контролю. Прикладів використання новітніх технологій задля підвищення тиску та контролю в світовій практиці чимало. Так, наприклад, нещодавно, з'явилось повідомлення урядових органів України, що податківці планують перевіряти сторінки українців в соцмережах. Зокрема, податківців цікавлять повідомлення про нові покупки (телефонів, машин, ноутбуків) і дорогий відпочинок. Вони пояснюють, що чимало українців живуть не відповідно до своїх статків, чваняться цим в мережі, а платити податки забувають. Податкова може запитати і перевірити, де українці беруть гроші на техніку. В першу чергу це стосуватиметься тих, хто має нульову зарплату. Податківці говорять, що вже давно навчилися шукати онлайн, хто і чим володіє. "Використовується інформація з відкритих джерел - телебачення, Інтернету", - пояснив заступник директора департаменту оподаткування фізичних осіб ДПС Сергій Наумов. Люди самі роблять публічною інформацію про свої прибутки в соцмережах. І якщо хвалитися покупками українці люблять, то про гроші розповідають неохоче. Проте відповідати доведеться, стверджують податківці, тому що часто українці, і не лише в Інтернеті, применшують прибутки

[3].

Контрольні органи отримують сьогодні необмежені можливості реалізації контролю, проте слід пам'ятати і про особливості його реалізації в новому технологічному світі. Природа цифрового контролю

такова, що він, по-перше

надає контрольні можливості, як владним структурам, так і тим, кого вони намагаються контролювати. І по-друге особливості реалізації такого контролю ще не вивчені і його реалізація може мати непередбачувані наслідки, про які ані контролери, ані підконтрольні ще навіть не здогадуються.

Не слід забувати, що одним з головних феноменів інформатизаційної технологізації контролю в сучасному суспільстві можна означити факт розширення імовірної кількості суб'єктів контролю. Сьогодні кожен агент контролю може знайти саме той аспект контролю який його цікавить та відповідає реалізації його безпосереднього соціального інтересу. І саме масштабна поширеність технологічних засобів реалізації контролю сьогодні долає контрольну монополію держави, влади, офіційних загальноприйнятих в традиційному суспільстві суб'єктів реалізації соціального контролю [4]. А.Шапіто справедливо засвідчує, що сьогодні можна говорити про "революцію контролю", що відбувається в глобальному світі, яка включає: по-перше, можливість потенційного переміщення контролю від інститутів до індивідів; по-друге, можливість конфлікту між індивідами та владними суб'єктами, яка викликається цими змінами; по-третє, несподівані і не завжди бажані шляхи розвитку, які такі зміни можуть привнести в наше життя. [5].

Наголосимо ще раз, що не слід забувати, що прояв такого цифрового контролю може генерувати альтернативні дії. Стосунки між контролером та підконтрольним можна охарактеризувати як здійснення перехідної рівноваги. Нові стратегії і технології можуть надати одній стороні тимчасову перевагу в цьому змаганні, але інша сторона завжди прагнучиме знайти шляхи нейтралізувати, уникнути або присікти цю перевагу. Дії можуть стати витонченішими, діючі сторони професіональнішими, проте гра не припиниться. Як саркастично зазначає Г. Маркс: "Людина напрочуд розумна, у винаході можливості "обдурити" техніку або соціальну систему, коли вона має стимул зробити це. Рівень гри може бути вдосконалений, але без явної перемоги для агентів контролю. Куленепробивні жилети захищають злочинців так само добре, як і представників влади; злочинці можуть також успішно конспірувати свої зв'язки; і собака в теплі добріша, аніж сторожовий собака" [6, р.243].

Нові засоби соціального контролю виступають новим викликом, у свою чергу, продукуючи потребу в новому витку контрольних заходів, таким чином, передбачаючи спіральний розвиток контрольного процесу. Крім того, необхідно зазначити, що цифровий контроль не враховує присутності людського чинника. І парадокс подібного контролю полягає в тому, що технологія може запропонувати

фальшиве відчуття упевненості. Так, в багатьох країнах, наприклад, прийнята урядова постанова, відповідно до якої, e-mail інформація може грати роль серйозних доказів і служити підставою для виклику до суду. Проте не слід забувати про існування певних ризиків, пов'язаних з тим, що технічна можливість фальсифікацій подібних джерел дуже велика. З іншого боку, контролер може сам потрапити в розставлені ним пастки. І прикладів цього предостатньо. Ще адвокати колишнього американського президента Б.Клінтона наполегливо рекомендували йому припинити користуватися персональним електронним зв'язком. Г. Маркс іронічно відмічав ще на початку 80-х років, що є певний символічний парадокс в тому, що завдяки новітнім цифровим технологіям дії

владних еліт також стають більш видимими, аніж будь-коли раніше. І особи вищого владного ешелону залишають електронні сліди, як ціну за участь в суспільстві споживачів цифрових технологій, яка зрівнює їх з іншими суб'єктами сучасної соціальної взаємодії [6].

Висновки. Технічні засоби контролю, якими насичене сучасне інформаційне суспільство, все більше колонізують та документують усі сфери соціального життя, стандартизуючи контрольні технології сучасного світу. Вони, певним чином, інтенсифікують процес раціоналізації, професіоналізації та спеціалізації контрольних засобів суспільства, що стає наслідком сучасного модернізаційного світового процесу. Крім того, можна засвідчити, що сьогодні процес контролю стає більш м'яким, витонченим та менш помітним, проте пронизує усі сфери буття людини, порушуючи й сферу приватності особистості.

Певний парадокс полягає й в тому, що нав'язування цифрових технологічних рішень в контрольному механізмі стає двополюсний процес. З одного боку такий контроль стимулює перебільшення імовірних ризиків, підвищує підозрілість та недовіру в суспільстві, а з іншого навпаки, сприяє формуванню примарної впевненості у своїй недосконалості та невразливості, занадто заспокоюючи.

Можна казати про соціальну прозорість технологізованих засобів контролю. Вони задають суспільству більшу керованість та передбачуваність. Проте вони менш творчі та динамічні, що робить їх неспроможними в реагуванні на зміну умов. Ризики та парадокси застосування такого контролю пов'язані й з тим, що технічні засоби контролю діють без адекватної оцінки складності певного конкретного випадку, не здатні до компромісу, неформального розуміння, ігнорування – усіх тих аспектів, які включають моральне, свідоме розуміння.

Також слід зауважити, що новітні технічні засоби, вдосконалюючи систему соціального контролю в її спроможності ідентифікувати та накопичувати, значно розширюють суспільні можливості його реалізації. І саме масштабна поширеність технологічних засобів

реалізації контролю сьогодні долає контрольну монополію держави, влади, офіційних загальноприйнятих в традиційному суспільстві суб'єктів реалізації соціального контролю. Звичайно, необхідно визнати, що цифрові технології як інструмент дуже придатний для здійснення функцій тотального контролюючого органу. І розглядаючи перспективи розвитку, не можна не вказати і на ризик перетворення сучасних цифрових засобів контролю в таємного агента, який знає про громадян практично усе.

Нові цифрові засоби соціального контролю, враховуючи вищеозначені ризики та парадокси їх використання, виступають новим викликом сучасному суспільству. Проте необхідно розуміти, що реалізація новітніх технологічних можливостей, як і будь-якого іншого прогресивного винаходу людства залежить від намірів, цілей, рівня духовного розвитку, демократичності поглядів їх агентів. І може перетворитися як на могутнє зброя всебічного контролю, так і на інструмент, який відкриває нові можливості і перспективи спілкування, співпраці, розвитку та вдосконалення.

Список використаних джерел

1. Рейнгольд Г. Умная толпа: новая социальная революция / Г.Рейнольд. – Пер. с англ. А.Гарькавого. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2006. – 416 с.

---

2. Marx GT. Technology and Social Control: The Search for the Illusive Silver Bullet / Gary T. Marx //

Continues Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, 2nd edition, forthcoming, 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://web.mit.edu/gtmarx/www/techsoccon.html>

3. Налоговики научились следить за доходами украинцев в соцсетях. – [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <http://www.from-ua.com/news/1139049b72ffb.html>

4. Бойко Н. Социальный контроль и демократизация общества / Н.Бойко – К.: Институт социологии НАНУ, 2007. – 272 с.

5. Shapiro Andrew L. The Control Revolution. How the Internet is Putting Individuals in Change & Changing the World we Know / Andrew L. Shapiro – Affairs Books, 1999. – 207 p..

6. Marx GT. Ironies of Social Control: Authorities as Contributions To Deviance Through Escalation, Nonenforcement and Covert Facilitation / Gary T. Marx // Social Problems. – 1981. – V. 28. – № 3 (Feb) – p. 221-246.

Отримано
12.04.2013
р.

УДК 316.1